

LIMINALITÁS ÉS REZILIENCIA AZ 1950-BEN INTERNÁLT SZERZETESNŐK EMLÉKEZTÉBEN

Bögre Zsuzsanna

bogre.zsuzsanna@btk.ppke.hu

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2024.4.11

Absztrakt

A tanulmányban két jelentős liminális (Turner 2002) időszakot vizsgáltam a szerzetesnők élettörténetében: a novíciátust és az internálást. Elemeztem a két időszakról szóló emlékezet közötti hasonlóságokat és különbségeket. Mindkét átmenetben kialakult a turneri értelemben vett communitas, amelyben az egyenlőség, a szolidaritás, az alázatosság stb. értékei uralkodtak. Míg azonban a novíciátus a jövőre való felkészítés jegyében zajlott, addig az internálás célja a szerzetesség megsemmisítése volt. A novíciátus időszakában a reziliencia rugalmas alkalmazkodásként jelent meg, ami a tanítással történő azonosulást és az előljáró döntésének elfogadását jelentette leginkább. Az internálásról szóló történetekből kiderült, hogy a szerzetesi identitás megőrzésére rugalmasan ellenállással volt esély. A rugalmas ellenállás (a reziliencia) legfontosabb eszköze a közösségi összefogás és a helyzet szakrális értelmezése volt. Az érintettek a nehézségekre rezilienciával válaszoltak, amelyben döntő szerepet kapott a szakrális kommunikáció (Korpics – P. Szilczl 2007).

Kulcsszavak

liminalitás, reziliencia, szakrális cselekvés, novíciátus, internálás

LIMINALITY AND RESILIENCE IN THE MEMORIES OF NUNS INTERNED IN 1950

Bögre Zsuzsanna

Abstract

The study examined two significant liminal periods (Turner 2002) in the life histories of nuns: novitiate and internment. I analysed the similarities and differences between the memories of the two periods. In both transitions a communitas in Turner's sense emerged, in which values of equality, solidarity, humility, etc. prevailed. However, while the novitiate was a preparation for the future, the internment was aimed at the destruction of monasticism. During the novitiate period, resistance was expressed as flexible adaptation, which mostly meant identification with the doctrine and acceptance of the superior's decision. The narratives show that the internment stories reveal that they were able to preserve their monastic identity during internment and that they were able to adapt to their circumstances by being flexible in their resistance. The most important means of flexible resistance to adaptation (resilience) for the actors was community cohesion and a sacred interpretation of their situation. The actors responded to the difficulties with resilience, in which sacral communication played an unmistakable role (Korpics – P. Szilczl 2007).

Keywords

liminality, resilience, sacred action, novitiate, internment

LIMINALITÁS ÉS REZILIENCIA AZ 1950-BEN INTERNÁLT SZERZETESNŐK EMLÉKEZETÉBEN

Bögre Zsuzsanna

bogre.zsuzsanna@btk.ppke.hu

Bevezetés

Walter Nigg egyháztörténész teológus szerint „*A katolicizmust tényleg nem lehet szerzetességgel nélkül elképzelni. Érthető, hogy aki a katolikus egyházat halálra akarja sebezni, mindig az erőforrásokat, a kolostorokat támadja. Az egyház elsősorban nem politikai akcióiból, hanem szerzetesrendjeinek vallási tökélyéből él. Ott vannak a hitélet kimeríthetetlen forrásai.*” (Nigg 1984:18) Mintha a magyar kommunista párt Nigg nélkül is tudta volna ezt, hiszen 1950-ben feloszlatta a szerzetesrendeket. 23 férfi és 40 női szerzetből közel 12 000 főt, köztük 9000 szerzetesnőt érintett mindez. A rendek feloszlátását 1948-ban az egyházi intézmények államosítása előzte meg. Ekkor a szerzetesek még „csak” világi foglalkozásaikat veszítették el az iskolákban, óvodákban, kórházakban, árvaházakban. Két évvel később a politikai diktatúra ennél is tovább ment. Első lépésként 1950 nyarán 3000 főt internáltak, majd ugyanez év őszén az összes szerzetest kiutasították rendházaikból. Csak negyven évvel később, 1989-ben kezdhettek újra működni a szerzetek Magyarországon, ekkor azonban már csak 950 férfi és 2500 női szerzetes tért vissza rendjéhez (Révay 2003:53).

A II. világháború előtt a szerzetesek, szerzetesnők (a továbbiakban az utóbbiakról lesz szó) az oktatásban és a szociális ellátásban egyaránt jelen voltak. A társadalomban tekintélynek örvendtek, amit mi sem bizonyít jobban, mint népi megszólításuk szerint ők voltak a *kedvesnővérek*.

A tanulmányban az internálást átélt szerzetesnők narratíváit hasonlítottam össze a noviciátusról szóló emlékekkel. Mindkét időszakot átmenetinek, azaz liminálisnak tekintettem turneri (2002) értelemben. A történetek elemzése során kimutatható volt, hogy mindkét időszak mély nyomott hagyott a résztvevők emlékezetében, noha az internálás erősebb történetekben jelent meg. A szerzetesnők számára az utóbbi olyan átmeneti helyzet volt, amelyben a közösségi élmény, a közösen végzett rituális cselekedetek a túlélést jelentették, s mint ilyenek, meghatározó szerepet játszottak hivatásuk megőrzésében. Közös sorsukat szakrális nyelvezettel értelmezték, s így az internálásra, mint identitásuk megerősítésére tekintettek vissza.

Fogalmi keret (1.): Liminalitás

A tanulmány szempontjából egyik fontos fogalom a liminalitás (átmenet), amelyet Van Gennep (2007) az *Átmeneti rítusok* című művében tárgyalt. Az *átmeneti rítusok* megértéséhez fontos kiemelni annak ellentétét, az *állapot* fogalmát. Az *állapot* Van Gennepnél a társadalomban élő személyek, csoportok állandósult, vagy ismétlődő körülményeire utalnak.

Másképpen, a társadalom hétköznapi, stabilabb időszakai állandósággal írhatók le. Ebben a koncepcióban az állapot megváltozása az átmeneti rítusokkal történik. Van Gennep (2007) a liminalitást három fázisra osztotta. 1. Egy csoport/személy leválik, kiválik a strukturált társadalomból. 2. Ennek következtében kialakul számára egy közbülső, liminális időszak, amelyre a strukturátlanság, a kiszámíthatatlanság a jellemző. 3. Amikor véget ér a liminális szakasz, akkor az egyén visszatérhet a strukturált társadalomba, s ilyenkor a megélt tapasztalatok fényében már új emberként kell vele számolni.

Victor Turner (2002) továbbgondolta a liminalitás kérdését. Megfogalmazta, hogy az átmeneti rítus során a résztvevők között egy sajátos közösség alakul ki, amelyet *communitas*-nak nevezett el. A *communitas*-ban a résztvevők helyzete is átmeneti, amikor senki nem rendelkezik státusszal, szereppel, valójában identitás nélküliek. A *communitas*-t lényegében strukturátlanság jellemzi. Érdekes módon a küszöbhelyzetnek, a struktúrán kívüli állapotnak fontos szerepe van a társadalom vagy egy adott közösség szempontjából. Lehetőség nyílik ekkor egy új struktúra létrehozására, vagy az egyén életében a következő életszakaszhoz megfelelő új szerepkészlet felvételére. Az eredeti koncepció szerint a társadalom stabilitását hivatott biztosítani a liminális helyzet (Gennep 2007).

Turner tíz pontban jellemezte a *liminális időszakot*, összehasonlítva az *állapottal*. Ezek a következők: 1. totalitás szemben a részlegességgel 2. homogenitás szemben a heterogenitással, 3. *communitas* szemben a struktúrával, 4. egyenlőség szemben az egyenlőtlenséggel; 5. alázat szemben a pozícióból fakadó jogos büszkeséggel; 6. személyes megjelenés elhanyagolása szemben az azzal való törődéssel; 7. önzetlenség szemben az önzéssel; 8. teljes engedelmisség szemben az érdekek mentén történő engedelmisséggel; 9. szentségesség szemben a világiassággal; 10. csönd szemben a beszéddel. Turner elemzése szerint „*a liminalitás tulajdonságai a keresztény hagyomány vallási életére is jellemző. A keresztény a világban idegen, zarándok, utazó, nincs számára hely, ahol nyugovóra hajthatja a fejét. Az átmenet itt állandó állapotává vált. A liminalitásnak ez az intézményesülése sehol sem jelent meg határozottabb és felismerhetőbb módon, mint a nagy világvallások szerzetesi és kolduló foglalatosságaiiban....*” (Turner 2002:120) Másképpen fogalmazva: „A szerzetesség viszont úgy is értelmezhető, mint ami az evilági élet ideiglenességének tudatában profetikus kísérletet tesz a *communitas* átmeneti állapotának állandósítására.” (Géczi 2021: 138)

A fenti megfontolásokból kiindulva, ha a szerzetesek földi életét intézményesült átmenetnek tekintjük, másképpen a permanens liminalitás kísérletének, akkor ebből az is következik, hogy az átmenetek között vannak jelentősebb és kevésbé jelentős liminális időszakok. Jelen tanulmányban vizsgált szerzetesek életében két átmenet tűnik nagyon fontosnak: a novíciátus és az internálás. A novíciátus intézményét a szerzetesrendekbe történő belépés miatt, az internálást viszont a rendek szétszórása miatt tekintem kitüntetett átmeneti időszakoknak. Míg az előbbi a rendek életében bevett, tradicionális és önkéntes átmenet, addig az internálás a hatalom által kreált, erőszakos időszak volt. Kérdés, hogy hogyan reagáltak az érintettek ezekre az időszakokra, s hogyan emlékeztek vissza az eseményekre? Az elemzés során egy újabb fogalom bevezetése vált indokolttá a jobb megértés érdekében. Ezért röviden ismertetem a reziliencia fogalmának általam fontosnak tartott aspektusait, felvetéseit.

Fogalmi keret (2.): Reziliencia

A reziliencia a 21. századra a tudományos diskurzus divatos kifejezésévé vált, nemcsak a kutatók körében, hanem a hétköznapi világban is. Széleskörű elfogadottsága bizonyos mértékű devalválódással járt, ugyanakkor mára megkerülhetetlen számos tudományban, mint amilyen például az ökológia, a biztonságstudomány, a politológia, az oktatáskutatás, a

gyermekpszichológia vagy a történettudomány és a szociológia (Figus –Illinyi 2024).¹ Rezilienciáról beszélhetünk akkor, amikor egy személy vagy egy közösség a nehézségre, a traumára *rugalmas ellenállással* tud reagálni, s annak következtében meg tudja őrizni identitását. Fontos még, hogy a túlélés közben új magatartást vagy új struktúrát alakítanak ki a túlélés érdekében az érintettek (Raab et. al 2015, László 2024). Másképpen a reziliencia nem más, mint „*sokkhatás esetén megmutatkozó ellenálló képesség, amely biztosítja a funkcionális fennmaradást*” (Szokolszky – V. Komlósi 2015:12). Fontos megjegyezni, hogy az a folyamat nem nevezhető reziliensnek, amikor egy egyén vagy egy közösség jól funkcionál, s jól reagál a környezetére, mert az lehet egy jó család, egy jó oktatás, vagy jól alkalmazott hagyomány is (Zautra – Hall 2010). Bourbeau és Ryan szerzőpáros háromféle rezilienciáról beszél. Az egyik típus szerint reziliens egy közösség vagy egy személy akkor, amikor valamilyen sokkhatás után visszatér annak normális állapotába, amit „visszaugrás”-nak neveznek. Másik típus az, amikor a struktúra *finomhangolás útján alkalmazkodik* a megváltozott körülményekhez. A rugalmas alkalmazkodás jelentése itt a fokozatosság, s oda-vissza billegéssel történik a visszajutás az eredeti állapotba. Harmadikról akkor beszélhetünk, amikor a sokkhatás, a krízis után egy *újfajta egyensúlyi állapot* alakul ki (Bourbeau – Ryan 2018). Ez utóbbi típus radikális átrendeződést (is) jelenthet, a közösségben vagy az egyén életében, a korábbi állapothoz képest.

A rezilienciával foglalkozó konstruktivista kutatók egyre finomabban közelítik meg a jelenséget, s a rugalmas ellenállás egyre változatosabb mintázatait tárják fel. A konstruktivista felfogás szerint a rezisztencia (ellenállás) és a reziliencia (rugalmas alkalmazkodás) nem egymást kizáró jelenségek. Ez a felfogás reziliensnek tekint olyan társadalmi helyzeteket, amikor az ellenállás és az alkalmazkodás együtt vagy egymás utáni megjelenésével kell számolni. A két jelenség tehát nem zárja ki egymást, számos esetben megfigyelhető ezen jelenségek együttese (Bourbeau 2018, Bourbeau – Ryan 2018). Ez utóbbi felfogást erősíti meg ez a tanulmány, melyben a rezilienciát ellenállva alkalmazkodásként fogom fel. Az alábbiakban olyan reziliens élettörténeti mintákat mutatok be, amelyek egyszer az ellenállás, máskor az alkalmazkodás magatartásaként írhatók le.

A kutatás módszertana

A kutatási eredmények bemutatása előtt szólni kell néhány szót a tanulmányban használt élettörténetekről. Az 1950-ben felosztatott szerzetesrendek apácaival élettörténeti interjúk készültek 2008 – 2010 között. Az interjúk a szerzetesrendek szétszórátásának 50. évfordulója alkalmából szerkesztett formában jelentek meg (Bögre – Szabó 2010, Rózsáné Kubányi 2021)². A kutatás során a szétszórátást megélt szerzetesnővérekkel készültek interjúk (50 élettörténet), akik közül tizenegy fő élte át az internálást. Ez utóbbiak történeteit mutatom be az alábbiakban. Mint ismeretes, 1950-ben minden szerzetest érintett a szétszórátás, de nem minden szerzetest

¹ A hazai olvasó számára a fogalom jobb megismeréséhez hozzájárult az Alkalmazott Pszichológia (2015/15) és a Replika (2015/94) -es tematikus száma, amelyek a reziliencia pszichológiai illetve szociológiai elméleteit mutatták be.

² Hangsúlyozandó, hogy a tanulmányban elemzett élettörténetek szerkesztett formában jelentek meg a fent hivatkozott kötetekben. A megjelenést a néhai érintettek engedélyezték, születési és rendi neveik használatával együtt. A kutatás etikai részét képezte az interjúk visszaküldése észrevételezés céljából. Az élettörténetek tudományos hasznosításához minden interjúalany hozzájárult.

internáltak.³ A szerzetesnők identitását bemutató élettörténetekből kiválogattam azokat a szövegrészeket, amelyek vagy a novíciátus éveiről vagy az internálásról szóltak, s azokat a liminalitás és a reziliencia fogalmaival értelmeztem. Azt a kérdést tettem fel a két rendkívüli esemény kapcsán, hogy hogyan mutatták be a nővérek az egyik, illetve a másik időszakot, milyen nyelvezettel, milyen magatartásokról számoltak be. A két liminális időszak összehasonlítása volt a cél annak érdekében, hogy a nővérek magatartása szociológiai fogalmakkal értelmezhető legyen. A két fogalom segítségével az élettörténetekben bemutatott jelenségek mélyebb értelmezést nyertek.

Kutatási eredmények

*A novíciátus mint liminális időszak*⁴

Ahhoz, hogy értelmezhető legyen számunkra az internálás időszakáról szóló emlékezést, érdemes megismerni egy korábbi liminális időszakot is a szerzetesnők életéből, a novíciátust. Lássunk részletesebb visszaemlékezéseket ezekről az évekről.

*„–Kaptunk egy gallért a sötét ruhánkra, mint amilyet a papok hordtak. És egy sötétkék fejkötőt... Nálunk az volt az első elv, hogy tanító nővérek is végezzenek kórházi gyakorlatot...–A főnöknő akarta, hogy pihenjünk minden délután...”*⁵

A napirendről a következők hangzottak el:

*„–Elmondtuk a reggeli imát... –Utána a varrodába osztottak be, sokat nevettünk, nekem mindig a nevetésért kellett bocsánatot kérnem a reggeli imában. Ebéd után a normális foglalkozások jöttek, lelki olvasás, negyed óráig, az igazgatónő megmagyarázta, hogy mit olvastunk, utána megint a munka jött.. Amikor a szőnyeget poroltuk, akkor ugráltunk, erre leszártak, hogy a kishővérek ugrálnak. Öt órakor újra elmélkedés, ima volt. Vacsora, majd újra elmélkedés, zsolozsma, 9 órakor villanyoltás volt. Ritkán volt szabad írni a szülőknek. Hamar megszoktam...”*⁶

Ugyanaz a szerzetesnő beöltöztetéséről így mesélt:

*–„Szó nélkül beöltöztettek a rendi ruhánkba..., Semmi szentbeszéd nem volt. Az volt az utasítás, hogy szépen menjünk a többiek után...”*⁷

A fentiekhez hasonlóan más interjúban is tárgyilagosan, a szabályok elfogadásának természetességével emlékeztek meg a novíciátusról.

*„1935-ben tettem első fogadalmat, először három évre, majd másodszor is három évre, 1940. január 7-én, Szent Család ünnepén pedig letettem az örökfogadalmat”*⁸

Az események felsorolásként kerültek említésre, az örökfogadalom kivételével. Annak jelentőségét egy egyházi ünnepre való hivatkozással jelezte az emlékező, noha nem fűzött hozzá magyarázatot. Az esemény szakrális jelentést kapott, annak nem mindennapi voltát az

³ Közel 12.000 szerzetestről tudunk 1950-ből, akik közül körülbelül 3000 főt internált a karhatalom.

⁴ A tanulmányban felhasznált interjúk szerkesztett teljes szövegei magtálalhatók (Bögre – Szabó 2010, Rózsáné Kubányi 2021). Az interjúk elemzésére azonban csak ebben a tanulmányban került sor.

⁵ Kardos Róza Ágnes nővér

⁶ Ua.

⁷ Ua.

⁸ Maróti Jolán Assumpta nővér

egyházi ünnepel való összekötéssel jelezte a beszélő. A szakrális jelentés részletezése elmaradt, a szerzetesnő egyértelműnek tekintette ennek az ünnepnek a jelentését.

A novíciátusról beszélve nem mondtak véleményt a napi rutinról, a szerepek elosztásáról, nem hangzott el semmiféle kritika. Cselekvéseiket az előjáró, a rend szabályzata, a tradíció határozta meg. A novíciátus alatt a „*foglalkozások jöttek*”, a „*munka jött*”, „*villanyoltás volt*”, s a „*szülőknek ritkán volt*” szabad írni. Tömondatok használatával, illetve a mellérendelések gyakoriságával egy természetesnek vett és nem megkérdőjelezett világ tárul elénk, amellyel azonosultak a szerzetesnők.

Önmagukról mint közösségük egyik tagjáról beszéltek, amit a többes szám első személy nyelvtani alakjával fejeztek ki. Az „én” szócska alig-alig szerepelt a szótárukban ennek a korszaknak a leírásakor, a „mi” névmással emlékeztek a fontos eseményekre. Személyes döntéseket nem hoztak, helyettük az előjárók döntöttek, s ők azt vagy boldogan, vagy könnyezve, de minden esetben elfogadták. A főnöknő „*kijelentette*”, „*megmondta*,” „*úgy döntött*”, „*én jobb szerettem volna, de a főnöknő másképp látta.*” stb. utalásokkal láthatóvá vált a közösség belső tagoltsága. Az előjárónak kijáró engedelmesség és személyük elfogadása beépült a szerzetesnők identitásába, kritika nélkül beszéltek erről a kérdésről.

A rendbe történő belépéssel a szerzetes az életét egy olyan állandósult átmeneti állapotba helyezi, amelynek célját nem e világban keresi, azt áthelyezi a végső beérkezés időszakába. S ha ezt az állapotot a szerzetes önként választja, akkor a világ berendezettségéről mint természetes állapotról fog beszélni. A megkérdozettek számára a novíciátus communinitást jelentett, amiben megélték az egyenragúságot társaival, a mi tudatot, s mert ebben az időszakban szerepnélkülivé váltak, személyük nem emelkedett ki a többiek közül. A novícius alázatra nevelték, s engedelmeskednie kellett. S az a jelenség, hogy nem törődhetett ruházatával vagy külső megjelenésével, nem okozott neki gondot, mert ezt a helyzetet önként vállalta. Ez az időszak olyan communinitás volt számára, amely stabilitást is biztosított.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a novíciátus olyan liminális állapot, amelyben az élet sajátos struktúrákban és stabilitásban zajlott, a hagyományos elvek követésével. Ezt az időszakot tanulási folyamatnak fogták fel, amelynek végén még eldönthették, hogy vállalják-e ezt az életformát vagy sem. Ha igen, akkor a novíciátus felkészítette a jelölteket egy új életre, ahogyan azt van Gennep is írta a liminalitás utáni szerepről. Ebben a periódusban nagy szerepet kapott a tradíció, és a reziliencia azt jelentette, hogy rugalmasnak és alkalmazkodónak kellett lenni. Ellenállásra nem volt szükség, a nehézségeket nem túlélni, hanem megélni kellett. Hitük szerint ez volt a célja a novíciátusnak.

Az internálás mint liminális időszak

A rendek feloszlata körülbelül háromezer szerzetes internálásával kezdődött. 1950. június 6. és szeptember 7. között éjszakánként törtek az apácákra a karhatalmisták. A cél a katolikus püspöki kar tárgyalóasztalhoz kényszerítése volt, ennek estek áldozatul az elhurcolt szerzetesek. Azokat internálták, akiknek rendházai az országhatár közelében voltak, s akiket erre a célra kijelölt a politikai rendőrség. Az emlékezet szerint 1950 júniusában a zárdákban fokozott félelemmel várták az ávosok megjelenését. Nem tudták, hogy ez mikor következik be, ezért általánossá vált a fiatalok hazaküldése, vagy jobb híján éjszakánként a szomszédoknál bújtatták el őket.

Melánia esetében is ez történt⁹:

⁹ Mezei Klára Melánia nővér

„1950. június 16-án reggel megérkeztem a szállásomról.¹⁰ Máskor a nővérek imája-elmélkedése töltötte be az oratóriumokat, ezen a reggelen fekete csend fogadott. A templom zárda felőli folyosóján indultam „haza”, de szuronyos őrbé ütköztem: nem engedett tovább. Az utca felőli bejáráshoz futottam, ott is szuronyos őrbé. Visszamentem a templomba, ahol rendben elkezdődött a szentmise. Végig remegtem az egészet. Még most is szétszakítja a torkomat a felindultság. Magamra maradtam, a nővéreket mind elvitték, a kanonok úr, aki egyben a ház plébánosa is volt, maga sem tudta, hogy milyen sorsot szánjon nekem. Én, mint egy kóbor macska a romokon, csak jöttem-mentem. Rajtam egyetlen ruha volt, amiben az este kimentem a szálláshelyemre. Este valahol eldültem, reggel elindultam. Egy hétig tartott ez a „lebegés a létben.”¹¹

Melánia „lebegés a létben” kifejezéssel írta le közössége elvesztését, amivel azonnal liminális állapotba került. Megszűnt számára minden stabilitás, ami korábban körülvette. A megéléséről részletesen beszámolt, érzékelhetővé tette vesztesége súlyát. Az idősebbek a zárdában maradtak, az örökfogadalmas nővérek próbáltak felkészülni a számukra ismeretlenre.

„M. Immaculatának már két hete az egész teste fűzőben volt. Nem mert levetközni, mert félt, ha jönnek, nem tud olyan gyorsan felöltözni. Mondtam neki, hogy nyugodtan vetközzön le, és feküdjön kényelmesen. Naivul azt gondoltam, hogy ha jönnek értünk, majd becsöngetnek a kapun. De nem így történt, hanem beverték a kaput...”¹²

A rajtaütésszerű elhurcolás történeteiben nem csak az ÁVO-s katonák, hanem a szerzetesnők magatartása is megjelent.

„Vártuk, hogy visznek a táborba, vagy Oroszországba. A Jó Istenért vállaltuk sorsunkat.”¹³

„Flávia nővér, a sekrestyésünk, kápolna előtti szobában aludt. Fölbredve a folyosón zengő léptekre, úgy, ahogy volt, „ingbe-glóriába”, beszaladt a kápolnába és kivette a tabernákulumból a korporáléba takart szent Ostyákat. Ő kapott engedélyt arra, hogy kiveheti az Oltáriszentséget a szentségházból. Mire a bakancsosok odaértek, ő már a szíve fölött őrizte Jézusunkat. Miután ellepték a nővérlakást, ketten a fogdmegek közül a földszinti helyiséget mentek átkutatni. Az óra éjfél utáni órák. –Istenem, a sötétség órája¹⁴. – sóhajtott Kornélia nővér... Én beszaladtam a kápolnába kegyelmet kérni. Az egyik rendőr meglátott, – Mit keres itt? Menjen a nappaliba! Nagy nyugalom szállt meg!”¹⁵

A fenti szövegekből megállapítható, hogy az internálásra már másképpen emlékeztek, mint ahogyan azt fentebb láttuk a novíciátus esetében. Elmaradtak a tömondatok, a mellérendelések sokasága, helyettük részletgazdag történetekkel beszélték el az eseményeket. A tényeken túl már hallhattunk személyes értelmezéseket, amelyek üzenetében megjelent a szakrális értelmezés. A szerzetesnők egyetlen fegyvere a kiszolgáltatottság idején a helyzet átfordítása, a kollektív identitás megerősítése volt. A „Jóistenért vállalták”, a „szent ostyát” biztonságba helyezték, a „sötétség órájának” könyvelték el az elhurcolást, Istentől „kegyelmet kértek”, aminek meg is jött az eredménye, a nyugalom. Ezekkel a részletekkel tették értelmessé a velük

¹⁰ 1950. szeptember 7-én hirdették ki a az Elnöki Tanács 1950:34. számú törvényerejű rendeletét, amelyben megvonták a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarországon. A rendelet 40 női rendet, pontosan 8956 szerzetesnővért érintett.

¹¹ Mezei Klára Melánia nővér

¹² Knausz Mária nővér

¹³ Tóth Margit Gilberta nővér

¹⁴ Lukács 22, 47-53.

¹⁵ Részlet egy ismeretlen szerzetesnővér visszaemlékezéséből.

történeteket. Hangsúlyozandó a profán valóság beemelése a szent szférába, a szerzetesek számára ezzel nemcsak érthetővé, hanem értékessé is vált mindaz, ami velük történt.

„Amikor jöttek, először a portánál csöngettek, de nem engedték be őket. Amikor a gazdasági udvarban elkezdtek fessegetni az ajtót, akkor nyitottuk ki. Ellepték az egész házat, részben a rendőrség, részben az ávósok, és minden szobába beszóltak: Azonnal készülődjenek! Azt mondták, hogy egy meghatározott törvény alapján ki vagyunk utasítva, és Vácra megyünk. Azt hittük, a váci börtönbe visznek. A főnöknő azt mondta: Csak egy kívánságunk van: engedjék elénekelni a Te Deumot, amit latinul énekeltünk. Az ávósok már sokallták a hosszát, és kérdezték, meddig tart még. A főnöknő azt válaszolta: Ez az egy kéréssem volt, ezt hagyják végig énekelni!”¹⁶

A szerzetesek éjszakai elhurcolásáról szóló történetekben, amikor a Bibliából, a teológiából kölcsönzött parabolákkal beszéltek el a velük történeteket, akkor a traumatikus helyzetekről szakrális nyelvezettel emlékeztek meg. A kirendelt ÁVO-s katonák durvaságát, közönyös magatartását még évtizedek múlva sem felejtették el.

„Tisztelendő Akina anyánk drága jó teremtés volt, súlyos betegen feküdt az ágyban, nem tudott felkelni. Az egyik nővér, aki ápolta, könyörgött az ávósoknak, hogy vigyék őket is a többiekkel együtt, de nem engedték meg. Még az ápolója sem maradhatott vele. Egyedül hagyták ott súlyos betegen...”¹⁷

Az internálás történeteiben nemcsak a szerzetesek, hanem az őket ismerő hívek is szerepeltek. A környezet szolidaritása legalább olyan nagy hangsúlyt kapott, mint a közösségi helytállás.

„A nép másnap zokogott” – emlékeztek vissza többen. „Tódultak az emberek a zárdához, sírtak és kiabáltak. –Ezek mit vétettek, hogy így bánnak velük?”¹⁸

A helyszínre érkezve a nővérek egy olyan átmeneti helyzetbe kerültek, amelynek megélését ismételten hitvallásként mutatták be.

„500–600 nővért gyűjtöttek össze 70 férőhelyre. Mégis rendben ment a munka. Nem keseredtek el, hittek a Gondviselésben...”¹⁹

„Máriabesnyőre vittek bennünket. 200-nál többen voltak ott nővérek: angolkisasszonyok, isteni szeretet lányai, karmelita nővérek, és még mások a mieinkkel együtt. Két nagyszerű zenésznővérünk tartotta a lelket mindannyiunkban. Énekre tanította őket, nyelvórákat vettek, életük legszebb időszakára emlékszik vissza mindenki, úgy érezték egységessé váltak”²⁰

„Lelkileg eggyé lettünk, nem keseredtünk el. Énekeltünk, mert szerveztek énekkart, zsolozsmát imádkoztunk, szigorú napirendben éltünk. Kevés volt a víz, de azt is beosztottuk...”²¹

Az internálás időszakában a communitas megjelenése legalább olyan fontos volt, mint a helyzet szakrális felfogása. Nem működhetett volna az egyik a másik nélkül. Egyenlőek lettek a bajban, szolidaritás nélkül mindenki vesztes lett volna, helyette az idő, a tér és a források elosztását szervezték meg. A struktúra nélküliségből átmeneti struktúrát alakítottak ki, a kaosz helyett rendet próbáltak teremteni. Az emlékek szerint mindez erőforrásként működött közöttük. Értelmessé tették az életüket az átmenetben (Frankl 2016).

¹⁶ Maróti Jolán nővér

¹⁷ Nagy-Pál Mária Consummata nővér

¹⁸ Knausz Mária nővér

¹⁹ Nagy Pál Mária nővér

²⁰ Ua.

²¹ Maróthy Jolán Assumpta nővér

Amikor a nővéreket elzárták a külvilágtól, s a hatalom nem gondoskodott ellátásukról, akkor a rokonok és a környékbeli lakosok támogatása rendkívül jelentőssé vált.

„A közeli faluból hoztak ennivalót az asszonyok, de ennyi embernek kevésnek bizonyult. Egyszer kaptunk egy hízót. A hentes nem akarta levágni, egy kalocsai nővér vállalkozott rá. Ahogy szúrta le a disznót, az megrúgta a lábát, és eltört. De úgy, törött lábbal végigcsinálta a disznóvágást, utána ment orvoshoz... .”²²

A jólelkű hívek gondoskodása felértékelődött:

„A falu lakossága egy emberként hozta a maga kis adományát. Perceken belül bogrács került elő, abban gulyás főtt. A pék kenyérrakományt hozott, a házakból szalonnát, füstölt húst hordtak össze az emberek. Le kellett állítani, mert az összehordott élelmiszer messze túlnőtt a szükségleten.”²³

„Nem szenvedtünk hiányt semmiben! Jó lelkek gondoskodtak minden szükségletünkről. Mikor az újszásziak a rendőrök zaklatása miatt nem segíthettek, székéren gyűjtötték össze a környékbeli községekből az élelmet.”²⁴

Az emlékek szerint a társadalom összefogott értük, mintha sokkal többet kaptak volna, mint amire szükségük lehetett. Feltételezhető, hogy az ellátás nem működött egyformán, nem nézték az ÁVO-sok mindenhol tétlenül az adakozást. A szövegekben mégis felértékelődött a támogatás szándéka, erőforrássá vált. Az internálás célja az alábbiak szerint a hivatás feladása volt, aminek azonban éppen az ellenkezője következett be.

„Előadást tartottak nekünk, majd közölték velünk, hogy aki odajön a kivonuláskor, és az asztalon elhelyezett ívet aláírja, hogy „Rendem kötelékéből kilépek”, arról gondoskodnak, kaphat lakást, ruhát, állást. Az elöljárók mentek ki először, ők nem írták alá. Utána elindult a négyszáz apáca, halálos csendben, szó nélkül vonultunk ki úgy, hogy senki sem írta alá a papírt. Ez akkora tanúságtétel volt, hogy elmondhatatlan. A tiszték csak álltak és néztek. Mi pedig – minden összebeszélés nélkül – a kápolnába mentünk.”²⁵

Az internálás liminális időszakában a communitas és a vallási rítusok megélése, az imák, a zsolozsmázás, de még a közös nyelvleckék is hozzájárultak ahhoz, hogy önmegadás helyett önépítésként emlékezhessenek vissza ezekre a hónapokra.

„A táborban az imádságos életüket magas szintre emelték a nővérek. Létezésük első pillanatától kezdve külső tevékenységüket messze a lehetőségeiken túl vállalták az elöljárók. Imaéletüket is zaklatottá tette olykor a külső feladatok sokasága. Most a táborban minden külső tevékenység megszűnt, kiélhették az imák szépségét, imaszövegek mélységét. Az együttlét hihetetlen erőt jelentett.”²⁶

„A tábor óta eltelt 44 év. Még mindig nem győzők hálálkodni a „rabságban” eltöltött időért, amikor önmagunkból kiüresedve, teljesen Istennek és Érte éltünk. Igen sajnálnám, ha hiányozna ez a három hónapi közdelem, győzelem!”²⁷

Az internálás három hónapig tartott, szeptemberben ért véget, amikor a katolikus püspökök aláírta az állam és egyház közötti megállapodást. Így az internálás okafogyottá vált. Az

²² Kisfaludi Ilona Klavéria nővér

²³ Nagy-Pál Mária Consummata nővér

²⁴ Egy ismeretlen szerzetesnő visszaemlékezése

²⁵ Óri Mária nővér

²⁶ Mezei Klára, Melánia nővér

²⁷ Egy ismeretlen szerzetesnő visszaemlékezése

aláírással együtt megszületett a visszafordíthatatlan döntés, négy kivételével minden rendtől megvonta az állam a működési engedélyt.

A hivatástól való megfosztást is szakrális élménnyel zárták, közösségben.

„Szeptember 15-én, Fájdalmas Szűzanya napján kellett levetnünk a szerzetesi ruhát. Mindenki zokogott, úgy énekeltük el a Te Deumot, hogy Istennek hálát adjunk mindenért. A szívünk vérzett, az egész templom velünk sírt, hiszen ott voltak a hívek, tudták, mi történik velünk, nagyon sajnáltak minket. Ahogy tudtak, segítettek, civil ruhát adtak nekünk. Én egy fejkendőt, egy nagykabátot és egy szövetruhát kaptam, amit évekig hordtam. A Jóisten mindig gondoskodott rólam... .”²⁸

A vallásos tapasztalatok megélése ellenére azonban nem szűnhetett meg az emberi fájdalom. A két jelenség egyszerre és együtt jelentette a valóságot a liminális időszakban. .

„A szívem összefacsarodott drága jó Clementin nővér láttán. Gyermeki gyámoltalanság és rémület volt kék szemében, ahogy keservesen sírt, amikor el kellett válnunk... .”²⁹

Ahhoz, hogy az internálás liminális időszakát túlélhessék, új struktúrát kellett kitalálniuk a tradicionális helyett, nekik maguknak kellett megteremteni a kereteket. Ebben volt elévülhetetlen segítségükre a szakrális kommunikáció készlete, amelyet reziliensen fel is használtak.

Az internálás után kezdődött a nővérek új élete, ahogy lehetett, ahogy tudtak, beilleszkedtek a társadalomba. Az első évek nehézségei után (munkanélküliség, keserves fizikai munka, nélkülözés) legtöbben megtalálták a helyüket, s váraoztak a rendek újra indulására, ami 1990-ben érkezett el. Ekkora azonban a szétszóratáskor még fiatal nővérek megöregedtek. Melánia nővér sorai jól illeszkednek ahhoz az életérzéshez, amelyet többen megélhettek a rendek újraindulásakor.

„Otthoni környezetemből él bennem egy kép. Egy nőülés előtti fiatalembert behívtak katonának és vitték az orosz frontra. Jöttek a hírek, hogy a katonák mind odavesztek. A család várta haza a fiát. A legény apja hűségesen nevelgette fiának a csikót, amelyiket fia hagyott itthon. Nem fogta hámba, majd a Gyurka hazajön, és ő fogja betörni. Teltek a hónapok, a szülők makacsul várták a fiukat, etették a csikót. Teltek az évek. A csikó az istállóban felnőtt és azonmód meg is nyomorodott. Fájós lábú, semmirevaló állattá vált. Vágóhidra kellett vezetni. A szülők is sírba szálltak... .”³⁰

Internálás után

Az internálást követően az elemzett élettörténetek szerint két fontos feladat állt a szerzetesnők előtt. Egyrészt mindenki megpróbált apáca maradni, másrészt beilleszkedni a társadalomba. Az előbbi a sorstársakkal való kapcsolattartással érhető el, az utóbbit munkahelyek keresésével. A kapcsolattartás jelenthette a közös albérleteket, azonos munkahelyeket, vagy a találkozók szervezését. Szerencsésnek tudhatta magát az, aki folyamatosan találkozhatott volt rendtársaival.

A társadalmi beilleszkedést illetően, a munkahelyek az első időszakban gyanakodva fogadták a volt szerzeteseket, titokban kellett tartani, hogy kik voltak korábban. Voltak, akik gyárakban nehéz fizikai munkát kaptak csak. Mások családoknál, vagy plébániák alkalmazásában háztartási munkát végeztek. Olyan is akadt köztük, aki vissza tudott térni

²⁸ Bene Margit Marilla nővér

²⁹ Knausz Mária nővér

³⁰ Melánia nővér

családjához, s otthon maradhatott, rokonok ápolását vállalva. A hatvanas évek közepétől azonban egyre többen olyan állást vállalhattak, amelyben tudásukat és képességüket kamatoztathatták. A társadalomba történő beilleszkedésüket a rájuk jellemző önmagukat nem kímélő munkamorál elősegítette.

Összefoglalás

A tanulmányban két liminális időszakot vizsgáltam meg a szerzetesnők élettörténetében. Az egyik átmenetnek a novíciátust tekintetem, azt az időszakot, amelyben minden szerzetesnek intézményesen részt kellett venni. Ezt az átmenetet Van Gennep után klasszikusnak nevezhetjük. Klasszikus abban az értelemben, hogy ez az időszak tervezetten része volt a hivatás melletti elköteleződésnek. A novíciátus befejezése után az alanyok új emberként tértek vissza társadalmi közegükbe, nevezetesen a választott rend közösségébe. Ezt az időszakot rituális elvek szabályozták, amelyben a résztvevők a társadalomtól elkülönülve éltek. Itt is, mint általában a liminális időszakon belül az alanyok egy olyan communitást alkottak, amelyben nem voltak szerepek, mindenki egyenlő volt, nagy volt a szolidaritás a tagok között, s csak a jövőre való felkészülés melletti elköteleződés számított. Amikor nehéz volt az élet, azt akkor is a hagyomány szabályozta. A novíciák engedelmességgel tartoztak az előjárók felé, ezt az alkalmazkodást előírták számukra. Ezért ennek az átmenetnek nem volt része az alanyok önálló döntése, új struktúrák kialakítása. A novíciátus nem tekinthető traumatikus élethelyzetnek, rezilienciáról csak annyiban beszélhetünk, hogy szükséges volt az érintettek rugalmas alkalmazkodása. Ez az átmenet akkor volt sikeres, ha az alanyok a tradíciót betartották, a szent hagyományok követése által.

A másik liminális időszaknak az internálást tekintetem, ami egy kikényszerített, nem önként vállalt átmenet volt. Noha ide mindenkit erőszakkal vittek, láthattuk, hogy communitás itt is kialakult. Az egyenlőség, a szolidaritás, az alázatosság értékek, ahogyan azt Turner bemutatta, fontos szerepet játszottak az internálás idején is. Fontos különbség azonban a két liminalitás között, hogy ez az időszak nem a jövőre való felkészítés jegyében született, hanem valaminek a megsemmisítése céljából. Ezért azoknak a szereplőknek, akik mindezek ellenére meg akarták őrizni szerzetesi identitásukat, rugalmas ellenállással kellett reagálniuk a kialakult helyzetre. Nagy szerepet kapott az ellenállás, a traumatikus helyzet helytállássá történő átfordítása. A közösség, a környezet és a szakrálisról való tudáskészlet nélkülözhetetlen szerepet játszott. Mindezek által jutottak el az érintettek a transzcendens megmutatkozásának meg tapasztalásához (Korpics – Szilczl 2007).

A reziliencia jegyében összefogtak a szerzetesnők akkor, amikor tanították egymást, amikor megosztották ételüket egymással. Találékonyak kellett lenniük, s egyben bátorak, mert ebben az időszakban nem létezett már a rendet összetartó tradicionális keret, s a regulák szabályai érvényüket veszítették. Az internálás idején megjelent volna közöttük a strukturátlanság, a mindennapokban káosz uralkodott volna, ha nem álltak volna ellent s nem alakítottak volna ki ideiglenesen új kereteket. Az ellenállásuk rugalmasnak, vagyis reziliensnek tekinthető. Így fordulhatott át az internálás traumája erőforrássá.

A két liminális időszak összehasonlításából kiderült, hogy különbség van a társadalmi életbe beépített, előre tervezett átmeneti időszak és a hirtelen jött, erőszakos, káoszt idéző átmenet között. Míg az elsőben a hagyományok segítségével jutottak túl az érintettek, s egy új szerepre készültek, addig a másodikban a közösségi-vallásos értékekre támaszkodva készültek fel életük egy szakaszának lezárására.

Irodalom

- Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba (2010) *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban*. Szent István Társaság, METEM.
- Bourbeau, Phillippe (2018) A Genealogy of Resilience. *International Political Sociology*, 12. 19–35.
- Bourbeau, Phillippe – Ryan, Cathlin (2018) Resilience, resistance, infrapolitics and enmeshment. *European Journal of International Relations*, 24. 8–32. <https://doi.org/10.1177/1354066117692031>
- Géczi Imre (2021) A befogadás rítusai. *Pannonhalmi Szemle*, 29 (1). 134–140.
- Figus-Illinyi Rita (2024) Reziliencia – vallás – közösség: Lélektani megfontolások a plurális társadalom belső dinamikájáról. In Máté-Tóth András (2024 szerk.) *A konvivencia kihívásai : A vallási sokféleségről Kelet-Közép-Európában*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 119–139.
- Frankl, Viktor E. (2016) *Mégis mondj igent az életre*. Budapest, Európa Kiadó.
- Gennep, Arnold Von (2007) *Átmenet rítusok*. Budapest, L'Harmattan Kiadó.
- Korpics Márta – P. Szilczl Dóra (2007) Miért kommunikáció, miért szakrális? Korpics Márta –P. Szilczl Dóra (2007 szerk.) *Szakrális kommunikáció*. Typotex. 11– 36.
- László Tamás (2024) Reziliencia és ressentiment: Egy lehetséges fogalmi keret a bizonytalansághoz kapcsolódó narratívák szociológiai elemzéséhez. *Korunk (Kolozsvár)*, 34(1). 21–31.
- Máté-Tóth András (2014) *Vallásnézet. A kelet-közép -európai átmenet vallástudományi értelmezése*. Korunk-KOMP-PRESS.
- Nigg, Walter (1984) *A szerzetesség titkai*. Budapest, Szent István Társulat.
- Raab, Charles – Jones, Richard – Székey Iván (2015) Megfigyelés és reziliencia elméletben és gyakorlatban. *Replika*, 5. 63–93.
- Révay Edit (2003) *Újrainduló szerzetesrendek egy megújuló társadalomban*. Budapest, Magyar Egyházszociológiai Intézet, Státusz kiadó.
- Rózsáné Kubányi Andrea (2021) *Akiket Isten a tenyerén hordott. Szerzetesi életutak a szétszórattástól napjainkig 2*. Budapest, Új Város Kiadó.
- Szokolszky Ágnes – V. Komlósi Annamária (2015) A “reziliencia-gondolkodás felemelkedése” – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 15(1). 11–26.
- Turner, Victor (2002) *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Zautra, Alex J. – Hall, John Stuart (2010) Resilience. A New Definition of Health for People and Communities. In Zautra, Alex J. – Hall, John Stuart – Murray, Kate E. (2010 szerk.) *Handbook of Adult Resilience*. New York, The Guilford Press. 3–29.

Élettörténeti interjúk

- Maróth Jolán Assumpta ND (Miasszonyunkról nevezett nővérek). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette.
- Knausz Mária OSU (Orsolyiták). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette.
- Tóth Margit Gilberta SFPS (Ferencs szegénygondozó nővérek). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette.

Nagy Pál Mária Consumata CSSK (Kalocsai Iskolanővérek). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette.

Kisfaludi Ilona Klavéria CSSK (Kalocsai Iskolanővérek). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette

Bene Margit Marilla CSSK (Kalocsai Iskolanővérek). Az interjút Rózsáné Kubányi Andrea készítette.

Mezei Klára Melánia SDR (Isteni Megváltó lányai) Írásbeli emlékezés. Görgőy Rita gyűjtése.

Őri Mária CJ (Angolkisasszonyok). Az interjút Bögre Zsuzsanna készítette.

Széplaki Margit Klára FdC (Irgalmas nővérek). Az interjút Bögre Zsuzsanna készítette.

Kardos Róza Ágnes FdC (Irgalmas nővér). Az interjút Bögre Zsuzsanna készítette.

Egy ismeretlen nővér visszaemlékezése (Irgalmas nővér). Bögre Zsuzsanna gyűjtése.